

O „DANIE” A LUI ILIAȘ RAREȘ

Un document de la jumătatea veacului al XVIII-lea, publicat încă înaintea ultimului război mondial ¹, aduce câteva lămuriri neașteptate pentru realități anterioare cu mai bine de două secole. Este meritul Mariei Magdalena Székely de a-l fi repus în valoare².

În sine, actul este unul relativ banal; un litigiu, ca multe altele, privind stăpânirea unei moșii, mai exact jumătate din satul Costina din ținutul Sucevei. În conflict se aflau, pe de o parte călugării de la mănăstirea Voroneț, de cealaltă Ilie Cârstea, nepot după mamă a lui Ioan Abăza logofăt. Părțile au ajuns în fața Divanului domnesc, ancheta fiind condusă, din porunca domnului de atunci, Matei Ghica, de către logofătul Iordache Cantacuzino și Radu Racoviță. Jumătatea de sat în cauză era aceea de sus, jumătatea de jos fiind stăpânită de mănăstirea Sf. Ilie, cu uric de la Petru Rareș: „scriind Petru vodă prin uricul său că de bună vrerea sa au dat danie și miluire mănăstirii săntilie giuământate de sat de Costâna, parte cea din gios cu moară în pârâul satului, cari este această giuământate di sat de Costâna partea de gios, au fost din vechi dreaptă a sa și o stăpânește Săntiliea și până astăzi <1756 n.n.> cu pace...”³. În discuție rămânea, încă odată, partea de sus.

Fiecare dintre părți a adus documente: călugării de la Voroneț (Ghedeon egumen, Serafim Cucul monah și Macarie ierodiacon) un uric de la Iliaș Rareș – „un uric bătrân ce s-au aflat la mâna lor de la Ilieș vodă, ficiorul lui Petru vodă din 205 ani, întru cari scrie Ilieș vodă că au miluit pre mănăstirea Voronețul cu giuământate di sat de Costâna și cu moară în Costâna în pârâul satului, ce zăce că au fost dreaptă moșia a sa penru ca să să pomenească la mănăstire sufletul lui Petre Vartic hatmanul...”. Documentul ar fi fost inatacabil, dar boierii lui Ghica vodă au constatat, în continuare, că „atâta scrie uricul, dar nu arată cari giuământate de sat de Costâna iasti, partea de sus, au parte di gios”⁴. De cealaltă parte, Ilie Cârstea a prezentat mai multe documente începând de la Vasile Lupu (19 aprilie 1641, respectiv 20 septembrie 1642), continuând cu alte acte din 20 februarie 1665 și 10 februarie 1670 (ultimul din timpul lui Gheorghe Duca). Din acestea reiese că, prin diverse moduri, cumpărături sau dani, moșia a ajuns în mâinile familiei Abaza⁵. Tatăl lui Ilie Cârstea, Iordache, a fost căsătorit cu Maria, fata lui Abaza logofăt, care va fi adus drept zestre pământul împricinat.

Judecata se va pronunța în favoarea lui Ilie Cârstea și împotriva Voronețului, boierii menționați observând corect că Petru Rareș nu a avut și, implicit, nu a putut da decât jumătatea de jos a satului. Altfel, „de ar fi avut satul întreg, ar fi scris în uric că giuământate de sat au dat Săntilii și giuământate n-au dat, ce cât au avut atâta au dat”⁶. În sfârșit, și Iliaș este oarecum absolvit: „și Ilieș vodă, fiul lui Petru vodă, prin niștiință au făcut și el uric tot pri această giuământate de sat Voronețului întru cari nu pomenești nimic de daniea tătâni-său și noi știm, Doamne, din scrisorile luminaților domni ce au fost oblăduitori țării aceștiea, că când au dat danie pre la mănăstiri au dat sati întregi, iar de au fost giuământăți de sati, giuământăți au dat și Domnii pre cum au avut așa au dat și așa au scis prin hrisoavii”⁷. Tot ei au remarcat că nu au mai existat, în timp, înnoiri, întăriri a daniei lui Iliaș: „că de ar fi fost daniea lui Ilieș vodă ce au dat Voronețului bună, ar fi întărit călugării hrisoavul și di la alți luminați domni, ce au fost după Ilieș vodă”⁸. Concluzia este ca monahii să nu mai aibă „a înbla să tragă cu acel uric răsufat moșia și cu cale iasti să ea și uricul din mâna lor să să arunci în foc”⁹. Judecata pronunțată de Divan la 12 ianuarie a fost însușită în întregime de Matei Ghica, la 4 februarie 1756.

Există totuși unele semne de întrebare și pentru lămurirea lor a trebuit să urmărim în timp cele câteva mențiuni ale satului Costina. Prima și deci, deocamdată¹⁰, atestarea, vine de la Ștefan cel Mare, care la 15 martie 1490, întârea din Suceava 50 de biserici episcopiei de Rădăuți – 44 în ținutul Sucevei, alte 6 din ținutul Cernăuți. În schimbul celor 6 sate din ținutul Cernăuți, domnul a primit de la episcopie alte 6 în ținutul Suceava, pe care le-a dăruit mănăstirii Putna. Între cele 44 de biserici din ținutul Suceava, ultima, „a 44-a biserică, cu popă, la Costina, la Dragomir Juratul”¹¹. Acest act nu lămurește prea mult asupra proprietarului satului, acest Dragomir Juratul nemaipărând în vreun document¹².

Mult mai important și explicit va fi un document de la Petru Rareș, emis la 7 martie 1531 din Vaslui. Domnul întârea lui Gavril Troțușan fost logofăt, mai multe moșii, cumpărături sau danii de la diverși voievozi Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea sau Ștefan cel Tânăr. Între ele, și „satul, la gura Costinei, anume Costina, de partea aceasta a apei Costina, pe care l-a luat acest sat părintele domniei mele, Ștefan voievod, de la Alb spătar și l-a dat lui <lui Gavril Troțușan> acest sat nepotul de frate al domniei mele, Ștefan voievod, fiul lui Bogdan voievod”. Avem de a face de acum cu personaje binecunoscute. Alb (pomenit o dată și ca Albotă), a fost într-adevăr spătar la mai mulți domni, între 1443 și 1455, și a figurat în Sfatul lui Ștefan cel Mare ca boier fără dregătorie, până în 1468, iar ulterior ca pârcălab de Neamț, până în 1471, când a fost schimbat cu Luca Arbore. Cum satele se confiscau doar pentru hiclenie (dacă ar fi fost o cumpăratură a lui Ștefan faptul ar fi fost, cred, menționat ca atare de Rareș) e posibil ca Alb să fi fost în „lotul” celor executați de marele domn în ianuarie 1471, în preajma (și din cauza) invaziei muntene din acel an¹³. Reiese că după confiscare satul a intrat în domeniul domnesc, fiind apoi dăruit de Ștefan cel Tânăr lui Gavril Troțușan. Cum ultimul, ginere al lui Luca Arbore, a fost unul din corifeii complotului de la 1523, se poate presupune că dania a fost făcută înainte de această dată, cândva între 1517 și 1523. Troțușan a reușit „performanța” de a fi hiclean la nu mai puțin de trei domni, pe ultimul, Ștefan Lăcustă, omorându-l cu mâna sa, împreună cu Mihul hatmanul. Petru vodă a pus capăt acestei cariere „prodigioase” executându-l în a doua sa domnie, chiar la revenirea pe tron, la 11 martie 1541. Cum hiclenia atrăgea după sine și confiscarea moșiilor vinovatului se explică dania din 21 aprilie 1546, menționată mai sus, către mănăstirea Sf. Ilie. Apare însă aici o primă nedumerire – oferind satul mănăstirii, Rareș afirmă că acea parte de jos „a fost a noastră din veci”¹⁴. Normal, cred, ar fi fost să se fi scris „și care a fost luată pentru hiclenie de la Gavril logofăt”¹⁵. Iarăși, nimic despre cealaltă jumătate, cea de sus. Există totuși precizarea că; „hotarul acelei jumătăți de sat, din Costina, cu mori, este jumătate din tot satul Costina și despre satele vecine, după hotarul vechi, pe unde au folosit din veci”. O altă nedumerire se referă la martorii daniei, a căror listă începe chiar cu Iliăș, fiul cel mai mare și prezumtivul urmaș la tron. Cum se împacă acest fapt cu „neștiința” sa relativă la situația acestui sat, cu care încercau să-l scuze boierii lui Matei Ghica peste două secole?

Am ajuns de fapt la adevărata miză a acestor rânduri, mai precis dania lui Iliăș Rareș către călugării Voronețului. Documentul de la care s-a plecat, acea anafora boierească din 1756, precizează un fapt esențial, anume data respectivei danii, „din 205 ani”¹⁶. Scăzând din 1756, obținem 1551, adică ultimul an al domniei lui Iliăș. La fel de important, obiectul daniei – pomenirea sufletului hatmanului Petru Vartic, executat chiar din porunca lui Iliăș, la 7 aprilie 1548, dar îngropat chiar în necropola Rareșeștilor, la Probota. Maria Magdalena Székely, în lucrarea citată, nu a găsit vreo rațiune a acestor fapte contradictorii: „îngroparea lui Petru Vartic în necropola domnească și dania lui Iliăș Rareș la Voroneț stârnesc nedumeriri și rămân, în continuare, fără explicație”¹⁷. De fapt, fără explicație a rămas însăși executarea lui Vartic, ipotezele, extrem de numeroase, unele mai mult sau mai puțin rezonabile, altele de-a dreptul fantasmagorice, fiind expuse dar și demontate integral de autoarea menționată¹⁸.

Într-adevăr, nu cred că vom ști vreodată cauza uciderii celui care a fost al doilea om în stat în primii doi ani de domnie a lui Iliăș (1546-1548). S-a repetat poate istoria din 1523, dintre Ștefan cel Tânăr și Luca Arbore. Aceasta pentru că chiar dacă, teoretic, întâiul după domn era marele logofăt – pe atunci, Mateiaș; de altfel, și acesta personaj de mare vază, dar destul de vârstnic – nu prea încapă îndoială asupra poziției preeminente a lui Vartic. Portar al Sucevei și (implicit) hatman¹⁹ a fost pomenit în actele interne cam pe la jumătatea Sfatului, în actele ce au necesitat marea mărturie. Însă a fost înscris imediat după marele logofăt dar înaintea lui Nicolae Borcea marele vornic, în textul tratatului moldo-polon de la 30 noiembrie 1547²⁰.

Dacă drama peterecută în 1548, la Huși, în „sâmbăta de după Paști”, adică 7 aprilie, nu are o explicație, îngroparea în necropola domnească a hatmanului și dania pentru sufletul său ar putea fi puse, la prima vedere, pe seama remușcărilor lui Iliăș. Însă tocmai data daniei, 1551, contrazice o asemenea aserțiune. Clericul Eftimie, contemporan cu Iliăș, sugerează că tocmai execuția hatmanului a fost începutul schimbării radicale a tânărului domn. Inițial, Iliăș „mergea bine și se arăta binecinstitor și blând către toți și iubitor de boieri și de toți cei ce stăteau în jurul lui”²¹. La un veac după evenimente, Grigore Ureche, ce pare să fi folosit și un alt izvor intern, este de aceeași părere, arătând că boierii și țara l-au ales „că și firea și fața îl lăuda să fie blându, milostivu și așezătoriu, gândindusă că va sămăna tătâne-său. Ci nădejdea pre toți i-au amăgitu, că dinafară să vedea pom înflorit, iar dinăuntru lac împuțit”²². Revenind la Eftimie, acesta oferă amănunte precise: „fiind în al doilea an al domniei lui, din urzeala dușmanului neamului nostru, diavolul, căci nu-i plăcea să rabde ca oamenii creștini să fie în pace, a tăiat capul celui dintâi sfetnic al său, Vartic hatmanul. Și de aici s-a început sămânța necredinței și el a început să se depărteze și să se schimbe de la mintea dreaptă și adevărată...”²³.

Faptele lui Iliăș au fost expuse de cronicarii amintiți, la care trebuie să îl adăugăm desigur și pe Macarie, fiind binecunoscute și comentate de istoriografia noastră. Anturajul său musulman, în frunte cu acel Hadâr, „învățătorul și vrăjitorul său”²⁴, relațiile tensionate cu boierii și clerul, ambele categorii fiind „scrise” la birul cel mare (tributul datorat Porții) au contribuit, treptat, la crearea unei atmosfere imposibile pentru tânărul domn. Atacarea dogmelor ortodoxe, mutilarea sau asasinarea mai multor boieri, se pare tot pentru motive pecuniare, îndepărtarea din scaunul episcopal a lui Macarie, teologul cel mai de seamă al vremii din Moldova²⁵, au tensionat tot mai mult situația. Este de notat mai ales exilul voluntar al mai multor boieri, majoritatea în Polonia²⁶, alții, mai puțin numeroși, în Transilvania, unde Dieta recomanda, la un moment dat ca aceștia să nu mai fie găzduiți lângă graniță, ci mai în interior pentru a se evita eventualele tulburări. Dar mai ales în Polonia, adăpostiți de magnații de la margine și grupați în jurul diverșilor pretendenți, pribegii au constituit un permanent motiv de îngrijorare pentru domn. Desele solii de protest îndreptate către Sigismund August nu au avut nici un efect, răspunsurile regelui fiind evazive, uneori chiar disprețuitoare²⁷.

În aceste condiții, la începutul anului 1551, situația domnului era destul de complicată, fără a fi însă una disperată, cum au încercat unii istorici să o prezinte²⁸. Iliăș a încercat să mai repare câte ceva, sau, mai exact, **să dea impresia** că face acest lucru. L-a reînscăunat, în primul rând, la episcopia de Roman pe Macarie. În cronica sa, acesta afirmă că gestul ar fi fost făcut de fratele și urmașul lui Iliăș, Ștefan: „întorcându-se <Ștefan Rareș> de la aceasta <respingerea unui pretendent sprijinit de poloni> și-a îndreptat fața lui spre preaslăvita cetate a Sucevii și îndată și-a întins puternica sa mână și pe mine, cel înlăturat ca un mort viu, m-a adus între cei chemați și cu mâna domniei sale, iarăși ne-a încredințat cârja”²⁹. În realitate, el a fost pomenit ca atare – „episcopul chir Macarie” – drept martor în ultimul document intern emis de Iliăș, întărirea unei danii a mitropolitului Grigore Roșca către mănăstirea Voroneț, la 21 martie 1551³⁰. Acest document însuși s-a vrut și el, desigur, o reafirmare a unei reînțoarceri spre ortodoxie a domnului. Dania pentru sufletul lui Petru Vartic se înscrie în

aceleași coordonate³¹. Toate pentru a convinge „țara” – a se citi boierii mari sau mici ce mai rămăseseră – de buna sa credință, culminând cu adunarea respectivei „țări” la Huși unde va produce un discurs pe măsură, de altfel singura ieșire verbală ce ne-a rămas de la acest domn: „a adunat și a chemat pe toți boierii săi și pe toți câți erau mai de frunte și tot sfatul în grădina de la Huși și le-a spus multe cuvinte micinoase, când cu înșelăciuni și laude, când amenințând și înspăimântându-i ca să nu fugă în alte țări, „**căci eu, a spus, mă duc la marele împărat și iarăși curând mă voi întoarce**”. Și s-a jurat cu mâinile pe cinstita cruce înaintea întregului popor că crede în legea creștinească și nu are de gând de turcire”³². Tot atunci, pentru a-și justifica plecarea la Constantinopol, afirma: „că eu...iubesc și cred în legea creștinească, dar mă duc la împărat să ușurez și să scad haraciul țării și al săracilor și nu, cum spun oamenii, că merg pentru turcire, iar cine face astfel de vorbe împotriva mea, va fi pedepsit cu capul”³³.

Pe de altă parte, nu putea să-și înstrăineze amicii musulmani, de aici profanarea crucii („și în noaptea următoare a sfărâmat acea cruce, pe care jurase și a aruncat-o și în privată”)³⁴. De aici poate și dania înșelătoare pentru sufletul lui Petru Vartic.

Toate acțiunile lui Iliăș, din ultimele sale luni de domnie, se constituie într-un **plan deliberat și coerent** – acela de a părăsi țara, ce devenise o capcană pentru el, datorită „turcismelor” sale și aceasta nu oricum, ci cu o însemnată avere bani și odoare, reprezentând „zestrea” neofitului în ale Islamului. Poate de aici, și numărul mare de boieri care l-au însoțit la Istanbul – după Pahomie Rusanos, peste 100 ! – aceștia veghind tocmai ca bogățiile respective să fie socotite ca tribut al Moldovei și nu un dar al proasptăului musulman.

Dan Floareș

¹ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, V, 1745-1760, Cernăuți, 1939, nr. 71, p. 131-135.

² Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 319, n. 313.

³ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 132. Documentul propriu-zis a fost emis de Petru Rareș la 21 aprilie 1546, din Huși, precizând limpede că dania pentru mănăstirea Sf. Ilie constă în jumătate din satul Costina „*partea de jos, cu mori, care parte de jos a fost a noastră din veci*” (DIR, XVI, A, I (1501-1550), nr. 431, p. 477).

⁴ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 131-132.

⁵ *Ibidem*, p. 132-134.

⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 135.

¹⁰ Din document reiese că dania inițială fusese a lui Alexandru cel Bun.

¹¹ „*МѢ цр(ь)кѡв(ь) ис попом оу Костина, оу Жората Драгомира*”, DRH, A, III (1487-1504), ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, p. 135-139.

¹² Și numele lui a suscitat discuții (v. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare, I, Hrisoave și cărți domnești (1457-1492)*, București, 1913, nr. CCXIV, p. 405-418. Analizează și localitățile menționate în document, corectând pentru Costina erorile de transcriere ale lui Wickenhauser – „*in Kostina, in der Shorata (?) Dragomirs*” sau Ghibănescu – „*în Costina, în Jorata lui Dragomir*”, arătând că nu este vorba de vreo localitate Jorata, „*care nu există nici în Bucovina, nici în Moldova*”. I. Bogdan credea că este vorba de „*un nume propriu: Joratu, cf. Jora, Jorăști. Ar putea să fie identic cu un „jurat*”. Conchide că „*Dragomir ar fi fost în cazul acesta un jurat (juratus) al satului Costina, cu o mică proprietate lângă sat și cu biserica sa proprie*” (*ibidem*, p. 417).

¹³ Izvoarele menționează doar execuția, la 16 ianuarie 1471, a lui Isaia, Negrilă și Alexa stolnicul: Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, 1978, p. 43; *Cronicile slavo-române din sec.XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 17; Legătura cu invazia munteană, la N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. V. Iova, București, 1978, p. 101. Poate că Alb să fi fost cruțat din pricina vârstei, poate Costina a fost totuși doar o cumpărătură a lui Ștefan cel Mare.

¹⁴ DIR, XVI, A, I (1501-1550), nr. 431, p. 477; v. și n. 3.

¹⁵ Că aceasta era uzanța o demonstrează câteva acte emise chiar de Iliăș; la 7 aprilie 1547 dăruiește lui Mateiaș Stârcea diac a treia parte din satul Boianul Mare, în ținutul Cernăuți, ce fusese pierdut de Drăghici fost vistier

„pentru că el a lăsat multă datorie în visteria părintelui domniei mele, Petru voievod” (ibidem, nr. 492, p. 548). Câteva zile mai târziu, la 15 aprilie dăruiește lui Nicoară paharnicul doamnei, satul Păușești, în ținutul Cârlișău, care fusese „al lui Ieremia fost humenic și al nepoților lui, Ieremia și Văscan, copiii lui Gănescul și l-au pierdut acest sat în hiclenie” (ibidem, nr. 495, p. 551). În sfârșit, la 5 mai 1548, Iliș a întărit lui Cozma Ghianghea și rudelor sale satul Săveni „care acest sat a fost a lui Sava husarul și le-a fost lor danie de la părintele domniei mele Petru voievod, pentru hiclenia (aceluia), când a pribegit în Țara Leșească” (ibidem, nr. 521, p. 582).

¹⁶ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 131.

¹⁷ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 319.

¹⁸ *Ibidem*, p. 317-319.

¹⁹ De fapt, chiar de la el portarul de Suceava începe să se numească, în izvoarele interne, hatman (Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în *Cercetări istorice*, s.n., XII-XIII, 1981-1982, p. 311-315).

²⁰ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, nr. 70, p. 147, I. Caproșu, Gh. Pungă, *Tratatul moldo-polon din 30 noiembrie 1547*, în vol. *Profesorul dr. Ilie Grămadă la 70 de ani*, Iași, 1984, p. 97.

²¹ Cronica lui Eftimie, în *Cronicile slavo-române...*, p. 118.

²² Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 119-120.

²³ Cronica lui Eftimie, în *Cronicile slavo-române...*, p. 118.

²⁴ *Ibidem*, p. 119.

²⁵ Cronica lui Macarie, în *Cronicile slavo-române...*, p. 104, unde precizează clar că a fost „despuiat de scaun” în anul 1548. Asupra personalității sale la Scarlat Porcescu, *Figuri din viața bisericească a Moldovei. Episcopul Macarie al Romanului (1531-1558)*, dar mai ales la Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a evului mediu românesc: cronicarul Macariei*, în *SCIA*, 32, 1985, p. 14-48.

²⁶ Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în timpul lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1993, p. 38. Regretatul istoric amintea doar de boierii foarte cunoscuți (Negrilă hatman, Dan vistier, Neagoe stolnic, Moțoc etc), dar aceștia trebuie că au fost urmași și de mulți boieri de rangul al doilea sau chiar de cei fără dregătorie dar cu avere, împotriva cărora s-au dezlănțuit măsurile amintite ale domnului. Într-adevăr, dacă analizăm componența Sfântului, au existat relativ puține schimbări. O broșură tipărită în Polonia în 1553 vorbea de nu mai puțin de 200 de boieri care au fugit cu caii cei mai buni din Moldova lui Iliș, fiind găzduiți de rege “omenește și cu ospitalitate timp de un an” (Șerban Papacostea, *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Studii. Revistă de istorie*, XXII, 1963, 3, p. 462).

²⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, *passim*. În chiar ultima solie trimisă de Iliș la Sigismund August, în care se cerea extrădarea boierilor, regele a răspuns că „**ceea ce domnul voievod arată despre fugari, dintre care unul a fugit în țara M.S. regelui cu tezaure, iar altul ar fi fugit din închisoare, M.S. regele ar vedea bucuroși ca supușii acelei țări să fie tratați în așa fel încât să nu fie nevoiți să fugă cu capul la nici un domn vecin** <s.n.>. **Și totuși, dacă cineva s-a pus sub protecția M.S. regelui, M.S. știe ce i se cuvine, ca unui domn creștin, să facă în această privință. M.S. nu dorește tezaure străine. M.S. dorește să se mulțumească cu ceea ce i-a lăsat Domnul Dumnezeu**” (ibidem, p. 152; cf. Theodor Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIA Iași, XIII (1973), p. 302). Frumoase cuvinte, dar să amintim soarta unui Ștefan Tomșa, refugiat peste un deceniu în fieful aceluiași rege moralizator...

²⁸ Georgeta Ignat, Dumitru Agachi, *Cu privire la politica urmașilor lui Petru Rareș (1546-1552)*, în AIIA Iași, XV (1978), p. 149-173. Partea referitoare la domnia lui Iliș Rareș a fost realizată de Georgeta Ignat, care a încercat o oarecare reabilitare a sa, punând renunțarea la tron pe seama opoziției boierești „care se manifesta fățiș, iar în raporturile externe reizbucnirea conflictelor cu Polonia făcea posibilă oricând o intervenție decisivă a pribegilor” (ibidem, p. 158), concluzionând că domnia acestuia „s-a consumat în spiritul imperativelor majore ale vremiării personale, dar fără a fi lipsită de calități în conducerea treburilor de stat” (ibidem, p. 161).

²⁹ Cronica lui Macarie, în *Cronicile slavo-române...*, p. 105.

³⁰ DIR, XVI, A, Moldova, II (1551-1570), nr. 1, p. 1-5. Sorin Ulea, care a făcut apologia acestui personaj, și care a fost unul din puținii istorici ce au sesizat inadvertența cronologică între documentul citat și cronică, a încercat să-i scuze minciuna evidentă, susținând că Macarie ar fi fost îndepărtat în ultimele două luni de domnie ale lui Iliș (*op. cit.*, p. 16 și n. 15). Este însă greu de crezut că tânărul domn, care tocmai în acea perioadă nu mai știa cum să-și convingă supușii de sinceritatea credinței sale creștine, ar fi făcut o asemenea gafă. Dar chiar admitând aserțiunea lui S. Ulea, tot reiese că prelatul a mințit, el însuși indicând ca dată a îndepărtării sale anul 1548 (v. *supra*, n. 24).

³¹ Nu este exclus ca și îngroparea în pridvorul Probotei să se fi produs tot în această perioadă. Faptul era cunoscut încă de Grigore Ureche, care asociază însă execuția și îngroparea în aceeași frază (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 126). S-au produs ele și în aceeași perioadă? Piatra de mormânt a fost descoperită relativ recent, în colțul de sud-est al pronaosului, cu simpla inscripție ВАРТИК (Voica Maria Pușcașu, *Lespezile funerare de la mănăstirea Probota (II)*, în *Arhiva Genealogică*, III(VIII), 1996, 1-2, p. 262-263). Lipsa oricărui element

decorativ, sesizată și de autoarea citată, indică o îngropare oarecum pripită, ceea ce înclină cred, mai mult spre 1551 decât spre 1548. Pe de altă parte, Vartic era co-ctitor la Probota, căreia îi dăruise 100 de ughi, deci ar fi avut dreptul teoretic de a se îngropa acolo, firește cu aprobarea domnului. Știm asta indirect, dintr-un document de la 22 august 1548, când călugării au dat acești bani voievodului, primind în schimb două sate în ținutul Cernăuți, Iliș cerându-le în plus, să pomenească anual pe hatman (Paul Mihail, *Documente inedite ale cancelariei moldovenești din veacul al XVI-lea (din arhiva metocului Sf. Mormânt din Constantinopol)*, în *Studii*, XVII, 1964, 2, p. 339, nr.1; cf. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 320). Această tranzacție a lui Iliș nu este prea clară; dacă a dat satele la schimb pentru acei bani, pe ce bază le-a mai cerut monahilor Probotei să-i facă pomenire anuală lui Vartic? Valorau satele mai mult? Dacă admitem totuși că îngroparea la Probota s-a produs imediat după execuție, este posibil să fi existat o reacție a boierilor care să-l fi determinat pe Iliș la unele concesii, între ele și dania pomenită mai sus, dar ca și în cazul Costinei, una cu probleme. Faptul că s-a simțit obligat să „pluseze” trei ani mai târziu, întărește această idee.

³² Cronica lui Eftimie, în *Cronicile slavo-române...*, p. 120.

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*